

Pászka Imre

AZ INTERJÚHELYZET: „TE-ÉN” RELÁCIÓ

The interview situation: the „you-I” relationship

This essay investigates the „I-you” relationship traditionally applied in interview situations, thereby reversing the schema of the order of roles. The proposed schema with “you” as the interviewer and “I” as the interviewee places the interview situation as a dialogic intersubjective speech act situation into a different relationship by pushing into the background the so far dominant role of the researcher (interviewer). In this way, the subject, the “I” comes to the foreground. It is the one that relates the stories and experiences of his/her life, gathered by means of its relationships to his/her social and organizational environment. Results of the field research also prove that at the center of the relation of life it is always the speaking “I,” because the act of relating belongs to him/her. It is only through the explanations of the “I” that the researcher can grasp links between certain events that have taken place in the roles of the “I” as well as “I”’s experience of them. It is the outcome of the positivist stance that the role of the researcher, that is, the “you” is exaggerated to the detriment of the “I,” the main character that relates. All this does not mean that the researcher’s role is eliminated, only that his/her primary role is focused on the hermeneutical insight and not on the generation of data.

Az élettörténet előállításának egyik főeszköze, az interjú, s annak technikáit több, főleg pszichológus és neveléstudományi szerző dolgozta ki, s már már tudománnyá avaszták.¹ Formailag az interjú helyzet típusos, szóbeli dialogikus, *kérdés–válasz, szemtől szembe* helyzet, amely az „én-te” kapcsolatból származik, azonban többről van szó, mint az egyszerű formai aspektusokról. A. Schütz a megtervezett cselek-

---

¹ Az interjú társadalomtudományokban használt változata főleg a múlt század ’80-as–’90-es éveiben került újra a tudományos érdeklődés előterébe, ami összefüggésben van a konverzáció, a diskurzus elemzések, a szóbeli narratívák, s általában a kvalitatív kutatások térhódításával, s annak gyakorlati alkalmazási területeivel, mint pl. a piackutatás. Az interjúkészítés, mint a kvalitatív kutatások adatbázisát létrehozó egyik legfontosabb eszköz, mondhatni szerves részévé vált a kutatást előkészítő és megvalósító eljárási műveleteknek. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a kutatási interjú előállítása, dialogikus, face-to-face helyzetekben való alkalmazása, technikáinak kidolgozása önálló területet képeznek a kvalitatív eljárások keretében. Mivel a narratív élettörténetek előállítása szintén dialogikus, párbeszéd helyzetben valósul meg, nem véletlen, hogy itt is az interjú az adatbázis létrehozásának legfontosabb eszköze. Egyesek szerint az interjú módszer. Anélkül hogy vitatnánk az állítást, mi eszköznek tekintjük. Tekintettel arra, hogy az utóbbi időszakban magyar nyelven is olvashatók az interjúkészítés különböző lehetséges technikáiról szóló munkák, amelyek a narratív élettörténet adatgyűjtésében is használhatóak, külön az interjúkészítés módjaival nem foglalkozom. Az interjúkészítés technikáival kapcsolatosan lásd: Seidman, Irving. (1998). 2002. *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Budapest. Műszaki Könyvkiadó.; Mason, Jennifer. (2001). 2005. *Kvalitatív kutatás*. Budapest. József Műhely Kiadó; Kvale, Steiner. (1996). 2005. *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest. József Műhely Kiadó. Továbbá, az interjú, mint a piackutatás (információgyűjtés, tartalomelemzés) eszköze. (Lásd: <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/bl56/cho2s06s01.html>).

vés eszményének közös referenciasémájába vonta, s „azért, hogy” motívumnak nevezte, amely reflektív magatartás hordozója, amelynek okát a befejezett cselekvésnek tulajdonította, és „azért, mert” motívumként kezelte. Mindenféle interakciós helyzet alapjellegzetességének tekintette, s kiemelten a kérdés-válasz helyzettel illusztrálta.² Schütz három interpretatív eljárást ismertet, amelyek egymást feltételezik. A perspektívák kölcsönössége, amit két részre oszt, az első annak feltételezése, hogy a kérdező-válaszadó viszonyban a tapasztalatok akkor is azonosak maradnak, ha a résztvevők helyet cserélnék. A második azt feltételezi, hogy a kérdező-válaszol olyan reciprok viszony, amelyben a válasz alapja a kérdésnek, ami újabb kérdés, illetve rá adott válasz alapját teremti meg. A kérdésekben – válaszokban intenciók (mélystruktúra) fogalmazódnak meg, ezért a párbeszédben lévő feleknek rekonstruálni kell egymás intencióit (mélystruktúráit), hogy egybehangolt társadalmi interakcióra kerülhessen sor. A perspektívák kölcsönössége csak akkor működik, ha alkalmazását hozzáadott eljárások, szubrutinok kísérik, ami lehetővé teszi mindkét fél számára, hogy a közvetlen helyzeteknek normatív értelmet adjanak azáltal, hogy felfüggesztik rövid vagy hosszú távú közös tudásukat, ezzel lehetővé teszik konkrét kapcsolatukat (A. Cicourel 1984:255–256.)

A harmadik interpretatív tulajdonságot Cicourel a *normális alak* terminussal illeti, és Schützöt idézi. Eszerint: „amikor embertársaimmal állok szemben, minden konkrét helyzetben nagy mennyiségű, előre konstituált ismeretet viszek be, mely magába foglalja az általában vett emberi egyedek, a tipikus emberi motivációk, célok és cselekvési formák tipizálásainak hálózatát. Magában foglalja a kifejező és interpretatív sémákkal, az objektív jelrendszerekkel és partikulárisan a köznyelvel kapcsolatos ismereteket is. (Schütz 1964, Cicourel 1984:256.)

Más szóval, az összehangolt cselekvés alapja, így az interjú helyzeté is, hogy a beszéd-cselekvők kölcsönösen felismerjék a „normális alakot”, amely magában foglalja a közös nyelvet, az adott kontextusban érvényes szabályokat, a tapasztalatok viszonylagos hasonlóságát, valamint azt, hogy interpretáció interpretációval áll szemben. Azonban a kutató az interjú alannyal szemben privilegizált helyzetben van, mivel megismerheti a másik tapasztalatát, ami nem mondható el az élettörténeti elbeszélőről. A kutató az, aki egy másik modell szerint tárgyiasíthatja megfigyeléseit, tehát nem úgy, vagy abban a formában, s azzal a relevancia súlyozással, ahogy az alany elbeszélte.

A fenomenológiai perspektívában, tehát az alany és kutató „kortársak”, csak-hogy az imént jelzett értelemben kettőjük viszonya aszimmetrikus.

² Cicourel, Aaron. 1984. *Interpretatív eljárások és normatív szabályok a státussal és szereppel való megbirkózásban*. In: A fenomenológia a társadalomtudományokban. Budapest. Gondolat. pp. 254–255.

A kérdésnek ez az aspektusa több mint bonyolult, megértése viszont szükségessé teszi a kutató-alany dialógus helyzetben elfoglalt szerepeinek tisztázását, amelyet az „én–te” reláció mentén vázolunk fel. Megjegyzendő, az én–te reláció nem statikus, folyamatszerű, hiszen kérdés–válasz – és így tovább – mentén zajlik.

Induljunk ki abból, hogy az interjú révén nyert elbeszéléseket történetekké alakítják, olyan írásos produktummá, amely valaki megértését végül is a „mi” kapcsolat kölcsönös viszonya irányába tolhatja. (I. Seidman 2002. 127) Viszont az „én–te” kapcsolat interjú szituációban valósul meg, ami egyben dialógus helyzetet jelent, pontosabban beszéd-cselekvést, illetve kommunikációs folyamatot két szereplő között. Az interjú-helyzet létrehozása és fenntartása befolyásolja a végeredményt. A megismerésnek és megértésnek az a helyzete jön létre, amelyben az adott személy élete, noha az általa elbeszélte élmények, történetek konvencionális elbeszélés keretei között elbeszéltek, mégis a közölt információk koherens élettörténetté a kutató kérdező–elemező munkája révén válnak. Hiszen ő tereli az általa követett célok felé a beszélgetés menetirányát. A szóbeli narratív élettörténetnek ez markáns, a finalizálásban megjelenő formai jegye, amely megkülönbözteti az önéletírástól, noha mindkettő *tartalma* a személyesen megélt élet *elbeszélése*. Az önéletírás esetében az „én–te” kapcsolat közvetlensége, személyes volta nem áll fenn; ahhoz, hogy ez létrejöjjön, interjú helyzetet kell létrehozni, ahol két személy dialógusa lehetővé teszi a „te” kérdéseidre adott „én” válaszaim révén egy személyes élet kibeszélését. Ebben az interrelációs helyzetben létrehozott dialógusnak monológgá, élettörténetté formálása a „te”, a kutató–kérdő munkája, amely a további „én” magyarázatait (értelmezését) segítő elemzésbe a szakirodalom illeszthető kategóriáit, s egyéb más verbális *relációkból* és archív dokumentumokból származó megállapításait is bevonja. Az „én–te” kapcsolatból származó eredmény végül is a „mi” kapcsolat irányába mutathat, ha olyan résztvevő megfigyelő helyzet jön létre, amely feloldja a kettőjük közötti distanciát, s ez láthatatlanná teheti az elbeszélőt–főszereplőt, azt, hogy kinek a történéseiről, élményeiről, értelmezéseiről van szó. Ezzel a szerző kiléte homályosulhat el. Az önéletírás esetében ez nem lehetséges.

Nézzük az interjú helyzet dialógus kapcsolatainak sémáját, hogy további észrevételeket tehessünk a szóbeli narratív történet előállítására vonatkozásában. Fenomenológiai nézőpontból az interjú helyzetben, magában a dialógus helyzetben az interszjektív megértés az „én–te” kapcsolat létrehozásának milyenségétől függ. A szóbeli dialógus helyzetben egyik ez irányú javaslat sémája: az én, aki beszél – én, aki hallgatom, nem a legáltalósabb érzékeltetése a szóbeli dialógusban létrejövő egymás megértésének. (E. Benveniste. 1970:63.) Egyrészt, mert formálisan az in-

terjú helyzetet megelőző kapcsolatfelvétel során mindkét fél tulajdonnével azonosítja magát, vagyis tulajdonnével nevezik meg önmagukat. Másrészt a megértés aspektusából nézve a dialógus szóbeli helyzetben feltételezi: – „te” aki hallgatja (regisztrálja), „én” aki mesél pontosabban, „te” aki kérdez, „én” aki válaszol-visszont. Ugyanis: (1) az élet elbeszéléséhez szükséges helyzet létrehozását a kérdező kezdeményezi (időpont, helyszín, az interjú témája, tárgya stb.) A (2) megértés „te-én” között csak úgy lehetséges, ha mi ketten kérdez-válasz vonatkozási rendszerbe helyezzük magunkat, aminek során a „én” magyarázatai megértetik („te”) vele (a kutatóval) az „én” élet történetei által abban szerzett tapasztalatait, élményeit, s azok jelentését. Az „én” nem-fogalom, mint ahogy „ő”-fogalom sincs, vagyis semmilyen személyes, birtokos, mutató stb. névmás nem vonatkoztatható rájuk (E. Benveniste 1970. 261.). Azonban az „én” s az „ő” mint kulturális konstrukciónak az a szerepe-funkciója, hogy névre vagy olyan entitásra *utaljon*, amely lehet tulajdonnév vagy álnév. Vagyis az „én” szerep itt kettős értelemben van jelen, amely átfedi egymást, csak analitikus és didaktikai megfontolásból választható el egymástól. Egyrészt az „én” szerep mint potenciális adatközlő, informátor, résztvevő, ez a kutató és az interjú alany kapcsolat felvételének fázisára utal. Az „én” itt csak tulajdonnével rendelkező fizikai személy, aki esetleg adatközlő lehet. Másrészt az „én” tulajdonképpen elbeszélő-főszereplő szerep, akkor válik nyilvánvalóvá, sőt értékesé, amikor konvencionális kérdés-válasz keretei között szóban elmeséli azokat a szerepeket, amelyek életének eseményeihez, történéseihez, élményeihez kapcsolódnak. Lényegében egy élettörténet az „én” életében a szerepek története. Ezeknek a szerepeknek a skálája a dinamikusabb (aktív) szerepjátszástól az egyszerű megfigyelői, passzívabb (inaktív) szerepig terjedhet. Azonban a szerepjátszás, ami egy személy életének elbeszéléséből kiderül, nem egyenletes, hullámszerű görbét ír le. Vannak intenzívebb, illetve passzívabb fázisai. Az intenzitásától függetlenül minden szerep egyben feltételezi a kapcsolatot, az interrelációt valakivel vagy valamivel. Nos, a „te-én” perspektívában, mint ahogy az előbb már érzékeltettük, a szerepek-kapcsolatok megfordításához folyamodtunk, amely láthatóan ellent mond a konvencionális „én-te” kapcsolat sémának. A bevett, az általánosan használt sémában a sorrend: „én”, aki kérdez „te”. A megfordításban a szerepek sémájának sorrendje felcserélődik: „te”, aki kérdez, „én”, aki válaszol. Ezzel nemcsak a szerepek cserélődnek fel, hanem a funkciók is. Ugyanis különbséget kell tenni az interjúhelyzet és a között, amiről az interjú szól. Vissza kell állítani azt a helyzet-állapotot a két szereplő között, ami az empirikus adatfelvétel kezdetétől a végéig irányadó kellene, hogy legyen. A szóbeli élettörténet létrehozásában, de az interjú szituációban és más konverzációs helyzetekben készített adatformák ese-

tében is az eddigi gyakorlat szerint az „én” a kutatóra, adatgyűjtőre vonatkoztatott, míg a „te” az adatközlőre, akinek a szerepét a dialógusban egyszerű információ közlő státusban jelölik ki. Kétségtelen, bármennyire is erős a törekvés a kutató részéről, hogy visszafogott-egyensúlyt alakítson ki közte és az adatközlő között (kérdéseivel ne korlátozza a válaszoló elbeszélésének kibontakozását), a domináns, irányító szerepben a kutató van. Ennek ellenére, mégis csak az „én” életéről van szó, amelyben az „én” szerep történései, tapasztalatai, egyéni élményei, az „én” társas és szervezeti környezettel való kapcsolata stb., áll a kutató érdeklődésének középpontjába. Noha, a végeredményt, az élet-történetét koherens egészévé, végül is a kutató állítja össze, tehát többnyire a szerző szerepében jelenik meg az olvasó előtt, ennek ellenére az adatközlő „én” az összeállított élet-történet elbeszélője és főszereplője. Mellesleg, a hagyományos (nyomatott) és az újabb (elektronikus) újságírás gyakorlat-elmélet az interjút egyenlőtlen párbeszédként fogja fel. Az egyenlőtlenség abból adódik, hogy az interjú középpontjában, az interjú alany, az „én” áll és nem a kérdéseket feltevő újságíró. Az interjú tartalmára a kutatónak nem szabadna hatással lennie, ha igen, akkor szerepe a tanácsadóé. Kétségtelen, hogy a szóbeli interjú helyzet kikényszerített helyzet, azonban a legjobb interjú az, ahol az adatközlő alany irányít, ugyanis az interjú alanya szakértő szerepben van, többet tud önmaga életvilágáról, s az azt átszövő társadalmi kapcsolatairól mint a kutató (D. Bertaux 1981. 83.). Ezzel nem mindenki ért egyet. A lényeg, a pro és kontra vélemények ellenére, hogy a „te” a kutató helyett az „én” az adatközlő áll, vagy kellene állnia ténylegesen is az élet-elbeszélés középpontjában, mert valóságosan is róla van szó, a kutató érdeklődése is rá irányul. Különben bármennyire is strukturáltak a kutató kérdései, bármennyire is irányított a beszélgetés, mégis csak az „én” személyes elbeszélése által szerez tudást bizonyos információkról, az „én” magyarázatai alapján ért meg bizonyos „én” szerepeiben történt események közötti összefüggéseket, azokról kialakított „én” tapasztalatokat, élményeket. A konvencionális „én-te” kapcsolat a kvantitatív beavatkozó kutatási elvet követi. A narratív élettörténet kutatásokban – metaforával élve – „útközben tudom meg merre vezet az út”, ugyanis ebben az esetben a hipotézisek menetközben fogalmazhatók meg, ha egyáltalában szükség van rájuk. Pozitívista beállítottságból fakad, hogy a kutató, vagyis „te” szerep az „én” elbeszélő-főszereplő rovására túldimenzionált. A „te” szerep hangsúlyos pozíciója mellett, kétségtelen, számos az interjú helyzet kontextusából fakadó belátás szól. Néha ezt a „te” dominanciájú kapcsolatot ugyan fellazítják azzal, hogy résztvevő megfigyelésként írják le az interjú szituációban létrehozott interaktív kapcsolatot, s ezzel az „én-te” kapcsolatot „mi” kapcsolatként jelenítik meg (lásd writing culture ja-

vaslatait). Azonban a két személy közötti kapcsolat létrehozása és fenntartása (legalábbis az interjúzásra szánt ideig ez a leggyakoribb) nem jelenti azt, hogy az „én” adatközlő, aki első személyben, tulajdonnével artikulálja magát, második személyű „te” regiszterbe kerüljön, csak azért, mert a kutató által irányított interaktív helyzet a „másik” szerepébe utalja az „én”-t. Ezzel, miközben az „én” az elbeszélő-főszereplő, tehát „én” állok középpontban, mégis mellérendelt a szerepem, tárgygyá, szimpla információ közvetítő eszköze degradálódok egy olyan helyzetben, ahol mégis csak „én” rólam van szó, az „én” magam világáról, hangsúlyosan a kutató „te” érdeklődését, megfogalmazott tolakodó kérdés-variációi az „én” élete-világára irányulnak, mert csak az „én” velem való beszélgetésből tudhatja meg azt, ami érdekli. Ugyanakkor, vannak olyan törekvések, amelyek egy alternatív meta-mechanisztikus (survey-t mellőző és/vagy tagadó) módszertani belátást javasolnak, amelynek értelmében a „szociológia mint részvétel” gondolata merült fel, amelyben a pozitívizmussal szemben az elméleti fordulat posztulátuma: a tudás tárgya nem a „másik”, hanem a megfigyelő (adatgyűjtő kutató) és a megfigyelt (adatközlő interjú alany) közötti teljességgel kölcsönös és elválaszthatatlan interreláció³ (F. Ferrarotti 1981. 35.) Lényegében itt, a közös („te”-„én”) tudáson van a hangsúly, amely az interjú helyzet dialógusában az interszubjektív kapcsolatból származik. S egyúttal kettőjük közös életvilága és tapasztalatai, s annak személyes szubjektív volta a garancia a valóság objektív feltárásának. A probléma akkor viszont az, hogy mi a kutatás/megismerés tárgya: a dialógus interszubjektív kapcsolatában „gyökerező” tudás, vagyis a „te”-„én” életvilágairól való „közös” tudás, vagy pedig az „én” életvilágról alkotott tudása, amit csak „én” tudok elbeszélni.

Az első kérdésre a dilemmát feloldó lehetséges megoldás az, hogy az interjú helyzetében a résztvevők szerepei között egyensúlyra kell törekedni. Mélyebb perspektívában nézve, látnunk kell, hogy ténylegesen is a két szereplő tapasztalat világa egyazon közös életvilágban különböző, tehát valamiféleképpen egyensúlyba kell hozni a két világot, hogy a kettőjük dialógusa értelmezhető, jelentéshordozó közös tudás tárgyaként általánosíthatóvá váljon. Empirikus helyzetben, a közös tudás, amit vagy mindketten tudunk, vagy pedig a dialógusunk folyamán alakítunk ki, de vélhetően nem kell konszenzusra jutunk arról amit a „te” nem tud de „én” tudok, hiszen közös életvilágukban és abból származó tapasztalataik eltérőek, s éppen ebből a különbségekből származik tudásunk, ami a megismerés, megértés tárgya. Kétségtelen, hogy a tudásunk kollektív produktum, nem per pillanat mi hoz-

³ Ferrarotti, Franco. 1981. *Autonomy of the Biographical Method*. In: Bertaux 1981:19–28.)

zük létre, jó részt készen kapjuk elődeinktől, amit a nemzedékek láncolata közvetít. Azonban itt, a meta-mechanisztikus módszertani belátásban a közös tudás mint a megismerés tárgya nem az „én”, hanem a „mi”, pontosabban a elsődleges csoportok (családok, kortárscsoportok, szomszédok, osztálytársak, barátok, haverok stb.). Az elsődleges csoport, mint *valóságos* elemi egység, ebben az értelemben tagjainak közös tudását *kellene*, hogy szintetizálja. Az „én” helyébe ebben az elgondolásban a „mi” lép, a behelyettesítésből következik, hogy a megismerés célja nem az „én” élete, hanem az elsődleges csoport, a „mi” története, amit mégis csak a csoport tagjainak élet-történetei tesznek láthatóvá. Más szóval, a szándék a labilis, pszichológiailag terhelt egyéni szint felszámolása, helyébe a szociológiai szint beiktatása, vagyis a csoport, melyről használhatóbb tudással rendelkezünk, mint az egyénekről. Az egyéni „életrajz” helyébe helyettesítsük be az *elsődleges csoport életrajzát*, mint a megújult életrajzi módszer alapvető heurisztikus egységét (F. Ferrarotti 1981:21.). Kétségtelen, az egyén mint szubjektum nem a társadalom létrehozója, hanem annak terméke (Simmel), valódi elemi egysége az elsődleges csoport. Tehát itt az egyén és a társadalom között a csoport közvetít, ez hivatott áthidalni az egyén versus társadalom örökös dilemmát. Viszont ezt a közös (csoport) tudást mégis csak értelmezni kell, amit a csoport tagjai tehetnek meg, vagyis több személyes „én” a saját szubjektív nézőpontjából áll össze az „én-mi” kapcsolatok hálózata. A kutató „te” megismerő tárgya az „ők” mint csoport, a résztvevő megfigyelés technikáit feltételezi, igen ám, de az „én” személyes dialógus típusú interakciókat így sem tudja nélkülözni, ha meg akarja ismerni a csoport cselekvésből kikövetkeztethető közös tudást. Hiszen a „te” kutató értelmezései az „én” értelmezésekkel áll szemben, más szóval tapasztalat tapasztalattal. Az „én” értelmezések szubjektív szűrőjén keresztül tárulnak fel a „te” kutató előtt a különböző szférák: a nyilvános és a magán, az „én” és társadalmi struktúra, a társadalmi és pszichológiai, az univerzális emberi és az egyedi, a partikuláris kultúra mintázatai. A probléma vélhetően nem az egyénnel, illetve a csoporttal van, hanem azzal, hogy az új módszertani vitában, miközben meg kívánják haladni a pozitívizmust, a funkcionalizmust, a strukturalizmust, az ortodox marxizmust és a jelenre mint folyamatban lévő történelem elméleti előfeltevéssel élnek, végül mégis csak a struktúrára helyezik a hangsúlyt. Arra, ahogyan az egyén a társadalmi struktúra változásait, a történelmi folyamatot megéli. Ez viszont feltételezi, hogy az egyént ennek a struktúrának a mintázata alakítja. Az a mód, ahogyan ez a formáló hatás-visszahatás átszövi a csoport életvilágát és benne a tagokét, különbözőképpen vizsgálható, illetve érthető meg. Az egyik ilyen módja a „te-én” interszubjektív megértés, ami nem azt jelenti, hogy egymástól független interakciók során át rekonstruáljuk

(G. Tarde, Simmel, L. von Wiese, Moreno, Sartre) a társadalmit, hanem azt, hogy a társadalmi kontextusba ágyazott egyén(ek) felfedjék a társadalmi, gazdasági, kulturális, strukturális és történelmi erőket, amelyek alakítják, eltorzítják vagy megváltoztatják problematikus vagy éppen normális élettapasztalataikat. Ezt pedig feltételezi az adott társadalomban különböző szerepeket játszó egyének élet-történeteinek *gyűjtéses elemzését*, mert ez teszi lehetővé a közvetítő környezet – csoport, intézmény – és az egyén/társadalom közötti mozgások láthatóságát.

A második kérdésfelvetést, a „te-én” kapcsolatot illetően a válaszunk az, hogy ebben a relációban a megismerés tárgya az „én”. Más szóval, amellet érvelünk, hogy az „én” áll a szóbeli narratíva középpontjában, még akkor is, ha a végeredmény kettőjük interaktív kapcsolataként jelenik meg és/vagy jeleníthető meg. Ezért az „én” személyes névmást, egyes szám első személyt az adatközlőre vonatkoztatjuk, és nem a kutatóra, a kutató „te” második személyű helyzete, s az ebből adódó szerepe láthatóbbá teszi, hogy noha résztvevője, sőt gyakorlatilag létrehozója a szóbeli narratívának, de mégsem róla (róla is) van szó, hanem hangsúlyosan az „én” áll az élete-története centrumában, hiszen az „én” elbeszélő-főszereplő egy és ugyanaz a személy, akire „te” a kutató is és az olvasó is leginkább kíváncsi.

(1) Élettörténet

(2) Élettörténet

Te (adatgyűjtő) – Én (adatközlő)

Te (adatgyűjtő) – Én (adatközlő)

Kapcsolat

Mi

Első látásra az „te-én” kapcsolat valóban sematikusnak, talán még egyszerűnek is tűnik, azonban az interrelációs dialógus típusú kapcsolatokat számos, a társadalmi kontextustól függő, társadalomban látens és manifeszt módon ható kulturálisan rögzült szabályrendszer szövi át, amely befolyásolja a rekonstrukciót (az emlékezést). Miközben nyomatékosítjuk, hogy az interjú helyzetben interrelációs típusú dialógus kapcsolat középpontjában az „én” elbeszélő-főszereplő áll, nem vonatkozathatunk el egy sor, a kutató, a „te” egyéni identitásából fakadó befolyásoló tényezőtől, amelyek gyakran megtörik az „én” szerep elvárható domináns helyzetét. Ugyanis, befolyásolja a „te-én” kapcsolatot a „te” kutatási érdeklődése, ami nem azonos az „én” elképzelésével, és ahhoz, hogy a kutató céljait megtudja valósítani közte és az adatközlő közötti kapcsolatban a „én” önállóságának hangsúlyossá tétele teremthet bizonyos distanciát, távolságtartást. Ezzel feloldódhat a „mi” kapcsolat. Ez a típusú kapcsolat a téma függvénye – vannak témák, amelyeknek megértése erős „mi” kapcsolatot feltételez. Altalában „én-te” kapcsolat kiala-

kításában és fenntartásában a kiegyensúlyozottság javasolt. Ami ellentmond annak a belátásnak, miszerint az interjú helyzetében, a középpontban az interjú alany, az „én” áll, ami eleve a dialógusban résztvevők egyenlőtlen pozíciója mellett szól. Itt felmerül a kérdés, hogy akkor mi a megoldás. A megoldás kulcsa, láthatóan, a beavatkozás mértékének függvénye. Minthogy a beavatkozást már abból az egyszerű tényből kiindulva sem lehet elkerülni, hogy az interjú szituáció kezdeményezője és fenntartója a kutató, nélküle nincs és nem jöhet létre ez a típusú interrelációs helyzet. El kell tehát fogadnunk azokat a javaslatokat, amelyek a „én–te” kapcsolat egyensúlya mellett érvelnek, miközben hangsúlyozzák, hogy meg kell teremteni azokat az interjú „környezeti” feltételeket, amelyek az „én” szerep(ek) minél teljesebb elbeszélését teszik lehetővé. Konkrétan ez azt jelent, hogy hagyni kell, illetve különböző verbális és paralingvisztikus eszközökkel a kutatónak ösztönözni kell az elbeszélőt, hogy minél többet meséljen önmagáról. Ez tehát alapvetően az adatgyűjtésre vonatkozó egyenlőtlen kapcsolat megoldására utaló lehetséges válasz, amely azt kívánja hangsúlyozni, hogy a kutatói szerep nem azonos az adatközlő szerepével, a kettőjük közötti dialógusban az „én” elbeszélő közlésein van a hangsúly, mert az új tudást és megértést, arról ami a „te” kutatót érdekli. Azonban a „én–te” kapcsolatot átszövik más fajta egyenlőtlenségek is, amelyek egyszerre objektív és szubjektív természetűek. Objektív: mindkettőjük jelenben elfoglalt pozíciója a társadalom erőtereitől befolyásolt, jelenük a történelmileg kialakult társadalmi–kulturális struktúrába ágyazott. Szubjektív: a jelen társadalmi–kulturális kontextusában a „én–te” szerepeikről alkotott véleményük, azokhoz fűzött magyarázatok személyesek, az életvilág tapasztalatai által kialakítottak, így az emlékezés a jelen hétköznapi valósága és az abban szerzett személyes élmények perspektívájába helyezett. Következésképpen a „te” és az „én” tapasztalatai, élményei, mivel *a társadalomban elfoglalt más-más helyeiből* vannak/voltak és vélhetőleg lesznek, különbözőek, így tudásunk is különbözik mindarról, amely párbeszédünk tárgya. A „én–te” kapcsolat egyenlőtlenségét a továbbiakban, az elmondottak konkretizálása végett, néhány ilyen típusú relációval ábrázolok, amelyek a további lehetséges kapcsolatok sémáját is előrevetítik:

(3) Te-----én

DistanciaTe-----Én
(önállósága)(4) **Identitás**

Te-----Én

nem-azonos

Interjú kapcsolat
(kontextus-függő)

nem „mi” kapcsolat

(5) **Státus**Te-----Én
(pozíció) (pozíció)
nem-azonos

Az identitás, a státus, nem, etnikum, faj, életkor, nyelv, személyes, nyilvános szféra, kölcsönösség, egyenlőség stb., mind olyan tényezők, amelyek az interjú helyzetben létrejött dialógus típusú „én–te” interrelációs kapcsolatok kialakulását, egyensúlyban tartását és a finalizálását a „mi” produktum megbízhatóságát, érvényességét befolyásolják. Benne van, tehát, a „én–te” kapcsolatban egy fajta uralmi jellegű dominancia modell, gondolunk itt az adatgyűjtő és az adatközlő eltérő társadalmi pozíciójára, eltérő etnikai, faji hovatartozására, a fordítás nyelvi problémáira stb. Ugyanis a gondolkodást alapvetően befolyásolja a beszélt nyelv, amely közvetíti a saját kultúra szimbólumait s azok jelentését. Ha például társadalmilag marginalizált csoport tagja az adatközlő, de ugyanakkor valamely hátrányos helyzetű etnikum, sőt a nő nem képviselője is, viszont az adatgyűjtő középosztálybeli, többségi domináns etnikum és kultúra tagja, még ha nem is férfi hanem nő, bármekkora az igyekezet részéről az egyenlőség, kölcsönösség betartására, látens módon jelen van a dominancia. Ami esetenként mindkét fél frusztráltságát válthatja ki. Ezért fontos az egyensúly kialakítása, ugyanis miközben a distancia betartására is törekedni kell, hogy megvalósulhasson a kutatási cél, az interjú helyzet „én–te” kapcsolata olyan szférákat is megbolygat, amely a fentebbi tényezők mellett tovább terheli az adatközlőt: ezek a szférák a következők (I. Seidman 2002. 152.):

(6) **Interjú kapcsolat**(7) **intim szféra**

intim szféra („én” személyes)	nyilvános szféra („én” -munkahely, iskola, hivatal stb.)	szubjektív („én” tapasztalat)	személyes kapcsolatok („én”-család, barátok stb.)
----------------------------------	--	----------------------------------	---

Teljességében nem részletezett, csupán érintet tényezők és szférák, amelyek átszövik az interjúkapcsolatot, láthatóan egy igen bonyolult interszubjektív (magya-

rázó-megértő-értelmező kölcsönös) viszonyt jelenítenek meg a „én-te” interreláció különböző aspektusai mentén. Mindennek az adatközlő csak részben van tudatában, hiszen a „én-te” kapcsolat irányítója és közben tartója az adatgyűjtő. Említettük, hogy az élettörténet megformálója, amely az interjú helyzetben gyűjtött információt összegzi, az az adatgyűjtő. Ha ez így van, akkor a kérdés az, hogy Lejuene formális identifikációs sémája az azonosság, nem-azonosság aspektusai mentén ebben az esetben is alkalmazható-e, illetve milyen ebből a sémából kiinduló variációs lehetőségek adódhatnak. Először is, a szóbeli élettörténet egy aktuális személy életének vissza-émlékezésen alapuló rekonstrukciója, aki a jelenből idézi fel általa fontosnak tartott múltat, ahogy azt pillanatnyilag, aktuális helyzetéből látja, érzékeli.

A felidézés interjú-helyzetfüggő, minimum két személy „kérdez-válasz” egymásra vonatkozása, a kettőjük általi megegyezés teremti meg azt a környezetet és feltételt, pontosabban helyzetet, amelyben a megélt élet elbeszélése megvalósulhat. A kezdeményező nem az életét elbeszélő, hanem a kutató, akinek szándék-vezérelt (előzetes körülhatárolt téma) kérdései mentén bontakozik ki szekvenciálisan és folyamatszerűen az illető személy életének elbeszélése. Tehát, az ilyen és hasonló interjú-helyzetben, környezetben szóban elmondott élettörténet esetében, függetlenül attól, hogy mélyinterjúról van-e szó (szemben-Seidman. 2002. 39.,- véleményével), vagy egyszeri információgyűjtésről, a „kérdez-válasz” interrelációs hatásösszefüggés érvényesül. Ilyen és hasonló helyzetekben a szóbeli élettörténet szerző-elbeszélő-(fő)szereplő, hármas funkcionális-szerep azonossága mentén történő identifikálása nehézségekbe ütközik.

Nézzük, milyen formális variációs lehetőségek vehetők számba a hármas szerep aspektus mentén. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy ebben az esetben az aki elbeszéli saját maga életét (főszereplő) valaki mással folytatott dialógusban (kérdező-hallgató, hallgatóság) egy és ugyanaz a személy. Vagyis itt nem vonható kétségbe az elbeszélő-(fő)szereplő azonossága, vagyis az, hogy az „én”, aki beszél, az „én-magam” szerepeinek történetéről, tapasztalatairól beszél. A nehézség végül mégis a szerző identifikációja körül van, amelyet az alábbi lehetséges változatokban próbálok érzékeltetni:

Szöbeli narratív élettörténet

(1) Adatközlő	(2) Adatgyűjtő–adatközlő
elbeszélő ----- (fő)szereplő	(a) szerző – elbeszélő
azonos	nem-azonos
(identikus személy: tulajdonév, álnév)	(b) szerző – (fő) szereplő
	nem-azonos

(3) Produktum = élettörténet

(a) kutató – adatközlő	(b) kutató(szerző) – adatközlő (elbeszélő)
„Mi” (közös)	nem-azonos
(Dialógus) -----	(Monológ)
(c) kutató (szerző) --- adatközlő (elbeszélő)	
nem egyértelmű	
(dialógus-monológ)	

Az önéletírás esetében, legyen az irodalmi vagy irodalmon kívüli, a szerző–elbeszélő–(fő)szereplő azonossága nem vonható kétségbe, hiszen akinek a tulajdonneve szerepel a borítólapon, az ugyanakkor a szövegben az elbeszélő és a főszereplő is egyben. Az élettörténet esetében, mint azt a fentebbi sémával is próbáltuk érzékeltetni, a problémát a szerző identifikációja okozza. Pontosabban, a szóbeli narratívában is, az elbeszélő–főszereplő egy és ugyanaz a személy, noha tulajdonneve lehet kódolt vagy a tulajdonnév kezdőbetűivel megjelölt vagy éppen álnév. De mindezek mögött egy élő, eleven, aktuális, identikus személy áll, akit anyakönyvi-leg azonosítani tudunk. A szerzőség már nem ilyen egyértelmű, ennek legfőbb oka, hogy a szóbeli élettörténeti elbeszélés végül is „én–te” dialógus, mint interrelációs

helyzetben/helyzetekben valósul meg, két identikus személy együttműködése révén. Viszont ennek a dialógusnak, az interrelációs együttműködésnek az eredménye egy közös produktum, amelyben „te”, a kutató szerepe meghatározó, kezdve az interjú helyzet létrehozásától és végig az interjú folyamatában egészen a befejezésig, sőt azt követően is, feldolgozásig, írásig. Azonban a kutató, a „te” sem nem elbeszélője sem nem főszereplője az „én” élet elbeszélésnek, de résztvevője, mégpedig aktív résztvevője – irányító és hallgató szerepében – az elbeszélésnek. Más szóval, a szóbeli élettörténet két szereplő együttes, vagyis a „mi” produktuma. Viszont bármennyire „mi” közös munkánk eredménye a szóbeli élettörténet elbeszélés, mégis annak tárgya az „én”, az elbeszélés főszereplője, a vele megtörtént események, tapasztalatok, élmények. Emiatt jött létre kettőjük dialógusa, mert a „te” kutatót érdekelte az „én” személyes történetei, tapasztalatai, azok „én” értelmezései stb. Ezek után logikus lenne, hogy az „én” által elbeszélte élettörténet *elbeszélésének szerzője is az „én”*. De az esetek többségében ez nem így van.

A kérdés az, hogy akkor miért és hol válik felismerhetetlenné a szerzőség problémája. Itt több változat jöhet szóba, valamennyi az interjú szituációban nyert adatbázis feldolgozásával, illetve közléssel kapcsolatos. Az etnográfiaiban s az antropológiában gyakori, amikor a kutató kettőjük dialógusát monológgá alakítja át a feldolgozás vagy a publikálásra való előkészítés során. Technikailag a dialógusnak monológgá való átalakítását rendszerint úgy oldják meg, hogy a kutató párbeszédet vezérlő kérdéseit kitörlik, így egy viszonylag összefüggő, koherens szöveget nyernek. Egy olyan konvencionális (bevezető – elbeszélés – lezárás) elbeszélés formát hoznak létre, amelyben a diakrónia érvényesül, ezzel a szóbeli elbeszélést történetté alakítják át, egy személy életének történetévé. Számos ésszerű érv szól ezen eljárás mód mellett és ellen. Kétségtelen, az így megformált elbeszélésben az „én” elbeszélő-főszereplő életének narratívája megbízhatósága jobban érvényre jut, mert függetlenül attól, hogy a tulajdonneve fel van-e tüntetve vagy sem, mégis látható, hogy egy identikus személyről van szó, vagyis egy olyan személyről, akinek személyazonossága ellenőrizhető, így a szerzőség kiléte sem kétséges. Még akkor sem, ha a kutató például egy kötetben tematikus élettörténeti elbeszélés gyűjteményt ad közlésre, és az ő neve jelenik meg a borítólapon.

A másik eljárás inkább szociológiai-fenoménológiai, amikor az „én” elbeszélést analitikai megfontolásokból, már a kérdések megfogalmazásakor az életút és az élettörténet részek mentén építik fel, ami magában hordja a feldolgozás, elemzés, írás módját is. A kutató, miután birtokába jut az „én” életútjának, életpályájának, amely lényegében az „én” élet fázisainak és a benne játszott szerepeknek kronológikus felsorolása, ezt követően a tulajdonképpeni elbeszélésben szereplő tapaszt-

talatok, történetek, élmények mentén tematikusan tagolja a szöveget, illetve kategorizál. S az így kiemelt kategóriák mentén csoportosít és elemez, egyrészt, hogy bizonyos dolgokat az „én” magyarázataival /értelmezéseivel tegyen a maga számára is érthetővé. Másrészt az elemzésbe és az értelmezésbe bevonja a témával kapcsolatos szakirodalmat és egyéb adatforrásokat. Azzal, hogy a tematikus elemzés során újabb és újabb hipotéziseket fogalmaz meg, amelyeket az interjú adataival, illetve más források adataival ellenőriz, egy bonyolult falszifikációs folyamatot indít el (alapozó elemélet). Ezzel a szerzőség kérdése egészében a kutató javára dől el, hiszen az „én”, akiről végül is szó van tárggyá degradálódik, sőt az alanyt kérdőrevonják, megleckéztetik (G. Rosenthal). A kérdés tehát az, hogy miért tettük mindezt szóvá. 1.) Utaltunk rá, hogy a narratív történetformák körébe vont élettörténet esetében az ismeretek gyűjtése nem személyes élettörténetek megértésére irányul, noha annak eljárás módjaiból sokat tanulhat, hanem az élettörténeti aggregátumokra, ami megváltoztatja a megközelítés lehetséges módjait. 2.) Hangsúlyosabbá kívántuk tenni az önéletírás és a szóbeli élettörténet elhatárolását. Azonban az elhatárolás irányába tett némileg egyoldalú törekvésünk arra is figyelmeztet, hogy a szóbeli narratív formák és az önéletírás közelsége sem kerülhető meg. A szociológiához közelebb és távolabb álló területeken a szóbeli formák jelentős kutatás-technikai tapasztalatokat halmoztak fel. Mindez azonban nem mondható el az önéletírásról. Tehát ha valamilyen módon az önéletírás megközelítésével is próbálkozunk, akkor nem tekinthetünk el mindazon belátásoktól és ismeretektől, amelyek a szóbeli formák – tehát nemcsak a szóbeli élettörténet – mentén halmozódtak fel.⁴ Itt nem kifejtve, csupán jelezzük, hogy az önéletírás is dialógikus, amikor az önéletírás szerzője emlékezetéből felidézi megélt életét, akkor óhatatlanul dialógikus viszonyba lép azokkal a szereplőkkel, eseményekkel, akikkel és amelyekkel ilyen vagy olyan kapcsolatban állt. Mindezt azonban kortársaival való dialógusban beszéli el, hiszen önéletírásának célja (i) a jelen perspektívájából fogalmazódnak meg, tulajdonképpen a jelen motiválja szándékát – az élettapasztalatainak, élményeinek elbeszélését – úgy mint tanúságtétel, öngigazolás, mintaadás stb.

---

⁴ Ehhez kapcsolódó a „pályák elmélete”, a „forgatókönyvek”, a „dialogikus én”, egyáltalában az élettörténet és az önéletírás további azonossága és különbsége, valamint a kérdés szakirodalmi tekintetében bővebben lásd: Pászka Imre, *A narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged. 2007. Belvedere Kiadó. című monográfiájának megfelelő helyeit.